

Uri Orlev

KNJIGE KOT IZKUŠNJE OTROŠTVA

Med dva kamna v zidu moje hiše se je naselil droben plevel in usojeno mu je bilo vzdržati v teh težkih pogojih. Nima nog in ne more se preseliti na boljši kraj. Jaz pa se lahko preselim v senco, če mi je na soncu prevroče, ali se skrijem pod dežnik, če preveč dežuje. Vsako jutro, ko sem odhajal iz hiše, sem ga sočutno pogledal. Lepega dne pa me je prešinilo, kako zelo sva si podobna. Zasajen je v enkratni prostor, kot sem jaz zasajen v enkratni čas. Rojen sem bil v trideseta leta dvajsetega stoletja, in četudi bi bil hotel, svojega otroštva ne bi mogel preseliti v drug čas. Še vedno sem navezan na svoje otroške podobe, na obdobja, na jezik, ki sem ga govoril, na knjige, ki sem jih bral, in na junake v njih.

Brati sem začel že v ranih letih. Hodil sem v knjižnico in knjižničarju zastavljal po dvojce vprašanj: »Ali je v knjigi kaj slik?« in če je bil odgovor »da«, sem postavil še odločilno vprašanje: »Pa je grozljiva?« in če je bila grozljiva – sem jo vzel. Knjige so me popolnoma prevzele; v njih sem živel. Ko sem se enkrat lotil nove knjige, nisem mogel nehati brati, niti za toliko ne, da bi prižgal luč. Večer je prihajal počasi in me je silil, da sem se premikal s svetlobo; sprva sem se preselil k oknu, nato sem splezal na okensko polico, na koncu pa sem se s knjigo v rokah nagibal skozenj, da bi ujel še zadnji ostanek dnevne svetlobe. Babica je takrat

vsa iz sebe kričala: »Jurek, padel boš!« in je odhitela po mamu.

»Mami, mi prižgeš luč,« sem jo prosil.

Ni mi vedno ugodila. Moja varuška pa se je vedno vdala in me je slekla tako, da ni bilo treba spustiti knjige iz rok. Ko si vlekel roko iz rokava, si knjigo preprosto preprijel. Ljudje so me ogovarjali, toda nisem jih slišal. Pravzaprav sem nekaj slišal, a se za to nisem zmenil. Mama mi je knjigo iznenada iztrgala. Šele takrat sem na vsa vprašanja vljudno odgovoril in hitro opravil vse, kar mi je naložila. Polovica možganov je ves ta čas mlela, kako bi spet prišel do knjige, druga polovica pa je vzdrževala prekinjeno nit zgodbe.

Knjižnim junakom sem strašno za-vidal. Ves čas se jim je nekaj dogajalo; razburljive reči, pustolovščine, napetosti in nevarnosti. Kaj pa meni? Zakaj se pa meni nikoli nič ne zgodi? Silili so me jesti in hoditi v šolo. V šolo nisem maral, bil sem najslabši učenec v razredu in drugi med najbolj slabotnimi. Po kosilu sem moral spati, medtem ko so moji prijatelji na dvorišču igrali nogomet, in seveda sem moral pisati domače naloge. Pa še nekaj: silili so me jesti, toda vsaj jutranjo malico sem ponavadi dal kakemu izmed otrok.

Prvega septembra 1938 je izbruhnila druga svetovna vojna.

Oče je bil zdravnik, rezervni oficir v poljski vojski. Vpoklicali so ga le nekaj dni prej, preden se je vse skupaj začelo. Domov je prišel oblečen v oficirsko uniformo z dolgo sabljo, ki mu je visela ob pasu. Bil sem zelo ponosen. Babica, očetova mati, je bila takrat z nami. Rekel sem ji: »Krasno, očka bo padel za domovino.« Babica je bila pobožna Judinja, ki Poljske ni imela za domovino. Lovila me je naokrog in si prizadevala, da bi mi jih naložila, toda bila je prestara, četudi jih je štela manj, kot jih imam danes jaz. Ni me mogla ujeti, le svinčene vojake, s katerimi sem se bil igral, je zbila z mize in jih precej polomila.

Oče je odšel, mama, moj bratec in jaz pa smo ostali. Izkušnja iz prve svetovne vojne je mamu naučila, da ko tuja vojska oblega veliko mesto, za začetek s topovi zbombardira okolico. Zato je sklenila, da zapustimo našo hišo v predmestju in se preselimo v očetovo kliniko v središču mesta. »Tukaj,« je dejala, »imajo hiše debele zidove, globoke kleti. Ni tako kakor v novih hišah, hišah iz kart.«

Po dvajsetih čudnih dnevih, v katerih so nemška letala bombardirala center mesta, je v klet, ki je stanovalcem služila za zaklonišče, prišel vojak in povedal, da je streha v ognju in da vse okrog gori.

»Tako morate iz zaklonišča, tecite!«

Odšli smo na dvorišče. Hiša je imela osem nadstropij, dim se je valil z vrha in naokrog so letele iskre. Stekli smo v očetovo kliniko. Z nami je bil tudi dedek. V kuhinji je sedela služkinja. Nikoli ni hodila v klet.

»Proč moraš, vse je v ognju!«

»Da, gospa, kmalu pridem,« je rekla služkinja.

Najbrž je iz hiše hotela vzeti še nekaj reči, preden bi vse zgorelo, in bi ji ne bilo pogodu, če bi jo mama videla. Na primer klobase, ki so visele s kuhinjskega stropa. Mamu sem vprašal, zakaj klobase visijo s stropa.

»Zaradi miši,« je dejala.

Mama je vzela stekleničko kolonjske vode. Pozneje ji je prišla prav za čiščenje saj z naših obrazov. Dedek je pograbil par kovčkov z zimskimi oblačili.

Tekli smo po ulici. Plameni so na obeh straneh švigali skozi okna. Za nami se je hiša zatresla in se porušila. Ljudje so pometali svojo prtljago stran, da so lažje bežali. Mama je kričala na dedka, ki je zaostajal:

»Očka, pusti kovčke!«

Pa jih ni.

Z enega od višjih nadstropij se je v globino pognala goreča ženska. Hotel sem videti, kaj se ji je zgodilo spodaj na cesti. Mama me je močno povlekla proč, da ne bi gledal. To je bil trenutek, ko sem spoznal, da se tudi meni tukaj nekaj dogaja, ne le v knjigah. »Tudi jaz živim v pustolovski povesti.«

Bral sem knjigo Ala Sieberta, ameriškega psihologa. Njen naslov je *Preživetjeva osebnost*. En stavek iz knjige mi je ostal v spominu: »Ena najpomembnejših kvalitete človeka, ki se je soočil s težkimi okoliščinami, je radovednost.« V svoje presenečenje sem naletel na podobno idejo med branjem knjige Theodora Zeldina *Intimna zgodovina človečnosti*, ki jo močno priporočam: »Najbolj učinkovito zdravilo za strah je radovednost ...« Zaradi lepega zaključka bom navedel ves odstavek: »Ko usmeriš svoja zanimanja v delo, nekaj konjičkov, nekaj ljudi, ti ostane preveč črnih lukenj v veselju. Novi svetilnik z žarkom radovednosti se prikaže vsakokrat, ko se rodi otrok, in svet se ponovno zdi zanimiv.«

Hrepenenje po tem, »da se bo končno tudi meni nekaj zgodilo«, sem odkril med prevajanjem Janusza Korczaka. Pred nekaj več kakor sto leti je pisal humoreske za enega izmed poljskih časopisov. Zgodba pripoveduje o dekletu, ki vdre v sobo doktorja Strica, nekakšnega družinskega svetovalca, in se začne dreti:

»Nikoli se mi nič ne zgodi ... Nikoli ... Za vse na svetu, naj se mi že kaj

zgori ... kakšna katastrofa, končno ... Da bi komaj še dihal, stradala, spala na gnilih slami, jedla gnile kumare, hodila bos, bila revna, imela osem osirotelih otrok in mater pijanko ... in potem je vsakdo nenadoma tako zelo prijazen z menoj, da čutim, kakor da me bo zdaj zdaj razneslo ... in če me piči, da bi se spopadla z njimi, so samo še bolj prijazni in mama me vpraša: Bi sedaj rada kaj pojedla?»

Neki drugi poljski avtor je nekoč pripomnil: »Večina naših sanj se skozi leta uresniči, a so tako popačene, da jih sploh ne moremo prepoznati.«

Vrnili smo se v našo predmestno »hišo iz kart«. Vse je ostalo, kakor smo zapustili. Ne le hiša, v kateri smo živeli, ampak tudi šola. Ni bila požgana ali porušena. Preprosto je stala na svojem mestu, kot je stala, preden se je začela vojna. Čez čas sem bil spet prisiljen hoditi vanjo.

Nekega dne me je učiteljica poklicala in mi s sila resnim glasom rekla:

»Jurek, od sedaj naprej ne moreš več v šolo. Židovski deček si.«

Nisem mogel verjeti svojim ušesom. Bil sem presrečen. Mama je zame najela privatnega učitelja in počasi sem začel razumevati vso to reč okrog učenja.

Leto dni po zavzetju Varšave so nas poslali v geto. V njem smo preživeli skoraj dve leti do njegovega uničenja. Zaprti geto je bil prenaseljen in od zunanjega sveta ločen z zidom. Stradanje in bolezni. Mnogo ljudi je umrlo, še posebno pozimi. Nam je šlo še kar dobro. Poljske oblasti so se pobrigale, da je mama dobila spodobno stanovanje, ker je bil oče oficir, mama pa je imela tudi nekaj nakita, ki ga je lahko prodala, da je na črnem trgu kupila hrano. Nismo trpeli lakote, le jaz sem postal bolj ješč. Morda se sliši nenavadno, toda kar nekaj reči v mojem življenju se je obrnilo na bolje. Pred vojno smo komaj kdaj videli mamo. Vsak dan okrog poldneva je hodila pomagat očetu na kliniko in ko sem se vračal iz

šole in je bratec prihajal iz vrtca, mame že ni bilo več. V hiši sta bili le varuška in kuharica. V getu pa je bila tisti dve leti pred uničenjem samo mama ves čas doma. Hranila nas je, nas oblačila, umivala in nam pripovedovala zgodbe iz svojega otroštva. Pozimi smo vse počeli kar v kuhinji, ker je bil tam velik štedilnik, v katerem je gorel les ali premog, in je bilo prijetno in toplo. Pred nedavnim sem za našo kuhinjo v Jeruzalemu nabavil novo stikalo, tako, s katerim lahko po želji reguliraš svetlobo. Opazil sem, da pri odhodu iz sobe luč samo zamračim, namesto da bi jo ugasnil. Iz dnevne sobe se tako vidi kuhinja v somraku. Iznenada sem se zavedel: to je svetloba iz naše kuhinje v getu. Žarnica je bila slabotna in ob električnih mrkih je mama prižgala sveče ali petrolejko. Vsi trije smo sedeli za veliko mizo in mama nama je brala. Od vseh knjig se najbolj spominjam *Čudovitega popotovanja Nilsa Holgersona* Selme Lagerlöf. Somrak, miza, pod katero smo imeli premog, in knjižni junaki – vse je z maminim branjem in njenimi razlagami postajalo zelo resnično.

Ko sem se srečal s študenti v portugalskem Portu, me je eden izmed njih vprašal: »Ste ves čas v getu jokali?»

Le kako bi povsod, tudi v Izraelu, ljudi lahko prepričal, da so med holokavstom Judov v Evropi, ki si ga večina predstavlja kot pekel na Zemlji, ljudje v resnici živeli? Kako bi razložil tistim, ki jim je nepredstavljivo, da so se ljudje smejali, jokali, se prepirali, imeli otroke, si pripovedovali šale, drug drugega goljufali, varali in bili prijazni ... dokler niso umrli za tifusom ali od lakote ali dokler jih niso pomorili v plinskih celicah Treblinka? Najprej sem odgovoril, da sem jokal le, kadar sem udaril bratca in me je zato mama našeškala. A sem se spomnil, da to ni res. Nisem jokal, samo drl sem se, da bi sosedje mislili, kako mama grdo dela z menoj. No, spominjam se, da sem nekoč v getu zares jokal. Zaradi knjige. Bilo

je na moj rojstni dan, februarja 1941 ali 1942. Mama me je vprašala, kaj si želim za darilo. Povedal sem ji, da želim pesmi Adama Mickiewicza, največjega med poljskimi pesniki 19. stoletja. Strinjala se je. Šla sva v knjigarno. Trgovec nama je pokazal izvod zbranih Mickiewiczovih pesmi, veliko knjigo z rdečimi platnicami, pesnikov profil pa ni bil nanje naslikan, ampak vtisnjen vanje. Lahko si ga otipal.

Mama je vprašala:

»Koliko stane?«

Možak je rekel:

»Petnajst zlotov.«

»Ne, draga je,« je dejala in sva odšla.

Na ulici me je mama pogledala in vprašala:

»Jurek, zakaj pa jokaš? Dovolj je, pridi, saj ti jo bom kupila!«

Pomor prebivalcev geta se je začel leta 1942. Preselili smo se v tovarno, kjer so izdelovali dele uniform za nemške vojake. Sprva sva bila tam z mamo, potem ko so jo ubili, pa naju je vzela teta Stefa, očetova sestra. Tovarna, v kateri smo delali, je bila eden redkih prostorov, kjer so bili še naseljeni ljudje. Take tovarne so bile raztresene po vsem getu, ki se je praznil. Od pol milijona ljudi jih je tam ostalo le še šestdeset tisoč. Nemci Poljakom niso dovolili vstopa. Hoteli so pregledati stanovanja, če je v njih ostalo kaj vrednega, in to poslati v Nemčijo.

Teta me je z dvema mladeničema pošiljala iz tovarne, da bi poiskali premog za kurjavo. Jaz sem stikal tudi po otroških sobah. Če sem odkril čisto otroško sobo, sem iskal dve reči: znamke, ker sem jih zbiral, in knjige, ki jih še nisem prebral. Ko sem se vrnil v tovarno, sem imel hude prepire z bratom. Od vsega je hotel imeti polovico. Znamke niso bile ne vem kakšen problem – preprosto sem mu dal tiste poškodovane, natrgane. S knjigami je šlo težje. Teti sem rekel, da mu jih nočem dati takoj, ker bere prepočasi. Sam

bi končal z branjem svoje knjige, ko bi se on še vedno ubadal s svojo, jaz pa ne bi imel potrpljenja čakati. Kar pa ni bilo res. Preprosto sem hotel prvi naloviti knjižne junake za svojo vojsko. V tistem času so knjige, bolj natančno knjižni junaki postajali zelo odločilen del mojega in bratovega vsakodnevnega življenja. Cele dneve sva brez konca prebijala sama v skrivališčih, kletah, na podstrežjih ali v najini sobi v tovarni. To so bile vojne igre. Vsak je imel veliko vojsko, obkrožen s svojo četo generalov, ki so prišli iz knjig. Včasih sva se igrala v temi, šepetala v kleti ali v skrivališču na podstrešju. Vsak je pripovedoval, kaj počne. Drugič spet sva se igrala pri dnevni svetlobi na tleh dnevne sobe, ko sta mama in teta Stefa odšli na dvanajsturni šiht. Pri tem sem bil zadolžen, da ves čas prisluškujem – to sem počel le z enim ušesom – da ne bi prišli judovski ali ukrajinski policaji, ki so iskali otroke. Če se je to zgodilo, je bila moja naloga potisniti igro pod posteljo in se skupaj z bratom dobro skriti.

Včasih sva se igrala s svinčenimi vojaki, kadar pa jih nisva imela, jih je lahko nadomestilo vse, kar se je dalo prekucniti s kovancem. Nekoč so nama šahovske figure, ki sem jih nabral v zapuščenih, a neizpraznjenih hišah, služile za vojake. Junaki iz knjig, ki so postali generali najinih dveh vojsk, so bili zelo resnični. Vodili so ju, ko sva bila v vojni, korakali v bitke ter uživali na plesih in sprejemih, ki sva jih pripravila drug drugemu v čast. Še sedaj se spominjam večine njihovih imen. To so bili junaki trilogije poljskega pisatelja Sienkiewicza, nekaj jih je bilo v moji, drugi pa so bili v bratovi vojski. Tam so bili general Napoleon, general Kapitan Nemo in drugi junaki Julesa Verne; general Old Shatterhand in general Ironhand ter druge osebe iz knjig Karla Maya. Imel sem generala Poslednjega Mohikanca in še cel kup generalov iz Cooprovih knjig; imel sem tudi generala Gordona, seveda ne cionističnega

pionirja, ampak junaškega britanskega generala, ki sem ga vpoklical v svojo vojsko po branju Sienkiewiczzeve knjige *V puščavi in goščavi*. V najinih življenjih je še kasneje igral pomembno vlogo. Med junaki, ki mi v tem trenutku pridejo na misel, sta general Washington in general Ahil. Eden izmed generalov, zaradi katerega bratu nisem mogel odpustiti, ker mi ga je sunil, je bil general Robin Hood. Ni se ga polastil po branju knjige, ampak po tem, ko je poslušal eno maminih pripovedi. Naenkrat je skočil pokonci in mi ga je pred nosom pobral, še preden je meni to prišlo na misel. Na noben način ga nisem uspel odkupiti z denarjem, ki sem ga sam izdelal, ali ga ubiti v vojni, saj je brat goljufal in je njegovo ime selil od vojaka do vojaka. Za nič na svetu ga ni hotel zamenjati za karkoli. Izmuznil se mi je tudi z generalom Mojzesom iz babičinih pripovedk. Babica nama je imela navado pripovedovati svetopisemske zgodbe. Mimogrede povedano: polastil sem se Don Kihota, toda brat me je preigral za Sančo Pansa. Tega nisem mogel prenesti. To pot se je končalo brez boja: Vernov Passepartout za Sančo Pansa.

Včasih sva se namesto bojevanja samo pričkala, kdo je močnejši. Nisva se prepirala, ali je lev močnejši od nosoroga ali kit od slona, temveč o tem, kdo bi zmagal v dvoboju: general Robin Hood ali general Robinzon Crusoe, general Heraklej ali general Samson. Po težkem prepiru sva včasih, namesto da bi razrešila zadevo s pestmi, preprosto vrgla kovanec. General Robinzon Crusoe se je ponovno vrnil v moje življenje, ko sem pri petdesetih pisal knjigo *Otok na Ptičji ulici*.

Mama, ki je bila še vedno z nami, naju je pogosto poskušala prepričati, naj bereva knjige, ki so bile všeč njej, ko je bila še otrok, ali naj vsaj prebirava »negrozljive« povesti, ki sem jih pa jaz imel za »dekliške knjige«. Vseeno me je uspela prepričati, da sem bral knjige Ericha Kästnerja, čeprav se iz njegovih

junakov ni dalo napraviti generalov. Mama me je spet in spet skušala pripraviti k branju še posebno dveh knjig, a sem ju podcenjeval: *Medvedka Puja* in *Vetra v vrbju*. Kot sem že omenil, nama je mama ob dolgih zimskih večerih prebirala debelo »dekliško« knjigo. Še danes se mi spomin na mamo zlije s spomini na čudovite prigode malega Nilsa in divjih gosi – in to kljub dejstvu, da ni mogel postati general najinih vojska.

Mama me je nagovorila tudi k branju *Bambija* Felixa Saltna. Ustregel sem ji in povest začel brati, ko pa sem se je enkrat lotil, se od nje nisem mogel odtrgati in na koncu je postala ena mojih najljubših knjig. Vedno znova sem jo zelo počasi prebiral in začel verjeti v njeno preroškost. Veliki lov se mi je zdel kakor vojna okrog nas, ki so jo kasneje poimenovali z besedo holokavst. Midva z mamo sva bila kot Bambi in njegova mati. Ko sva šla preko jase, so naju obkolili lovci in mojo mamo so ubili tako kot Bambijeva. Tudi mene je posvojila teta, vendar po vojni Bambijeva teta njega skupaj z bratcem ni poslala v Palestino. Je še nekaj razlik. Oče se je pojavil pred Bambijem in mu nudil oporo, ko ga je potreboval. Takega očeta jaz nisem imel. Z bratom sva bila zelo razočarana, ko sva po vojni očeta izsledila na Poljskem. Ustvaril si je bil novo življenje in ni hotel priti. Pravzaprav je prišel sedem let pozneje, kot nameček šestletni vojni. Takrat pa je bilo že prepozno. Nisem mu odpustil. Živel je tukaj, delal kot zdravnik, se ponovno poročil. Tu je živel 25 let. Ko je umrl, sem šel na pogreb in vdova me je prosila, če po ustaljenem običaju identificiram truplo. Oče je bil pokrit z belo rjuho, z razkritim obrazom in široko razprtimi očmi je ležal na kamniti mizi. In nenadoma je bil kakor nekdaj moj oče, tak kot je bil na začetku, vse je bilo odpuščeno in pozabljeno in ponovno je bil oče, ki sem se ga spominjal, oče, s katerim sem poleti šel veslat po reki in čigar smučini sem

pozimi sledil po iskrečem se snegu. Vrnil se je v osebo, ki sem jo imel rad, ko sva si pod zimskim soncem utirala pot skozi bela, široka polja mojega otroštva.

Popotovanja skozi prazne hiše in stanovanja zapuščenega geta, vzpenjanja po mnogih stopniščih, odpiranja vseh vrat – če so le bila odklenjena – so postala nepozabna doživetja mojega otroštva. Včasih so bila stanovanja čista in so pripadala premožnim ljudem; včasih so pripadala bogatašem. Drugič pa so bila majhna, bedna. Na najinih izletih sva srečevala tudi druge iskalce. Nekoč sva slišala korake. Stekla sva. Tudi neznanec je zbežal in slišala sva, kako so se raztreščili krožniki. Vrnila sva se. Tudi on se je vrnil. Bil je Poljak, ki je postavljaj na kocko svoje življenje, ko je prišel po krožnike, da bi jih kasneje prodal. Bila sva prepričana, da slišiva korake Nemcev, in tudi on je bil istih misli. Opravičila sva se mu, ker je zaradi naju razbil krožnike. Dejal je:

»Nič ne de, saj jih je dovolj. Upam le, da me na povratku ne zasačijo.«

Ob drugi priložnosti je nekdo iz družine vstopil v stanovanje; ostali smo obotavljaje obstali med vrati. Bila je velika jedilnica. Na mizi je bil pogrinjek z dragocenim porcelanom in vsa družina je sedela okrog nje, ženske, moški in otroci različne starosti. Bilo je kakor ob večerji *seder*.¹ Vsi so bili mrtvi. Eden izmed nas je zašepetal:

»Naredili so samomor, zastrupili so se. Niso vedeli, kaj bi storili, koga bi rešili, starše, dojenčke ...«

Drugi pa je dejal:

»Jurek, ti si še deček, morda boš preživel to vojno. Zapomni si, po vojni se boš moral maščevati Nemcem ...«

In res, v Izraelu sem imel kasneje v internatu pod posteljo spravljeno atomsko bombo. Potem ko so ugasnili luči, sem včasih mislil na bombo in se spraševal: »Naj jo vržem na Berlin, Mesto Zla, ali je raje ne bi?«

Nedavno sem se v Berlinu srečal z otroki. Mislim, da so bili stari kakih deset let. Brali so *Otok na Ptičji ulici* in ko je nastopil čas za vprašanja, so me vprašali, kako se počutim ob prihodu v Nemčijo. Povedal sem jim. Pripovedoval sem, kako sem se s tistima mladeničema potepal po zapuščenem getu. In nato sem jim povedal o družini, ki je napravila samomor, in o težavni nalogi, ki mi jo je dal eden od družabnikov – naj se Nemčiji po vojni maščujem. Povedal sem jim o atomski bombi, ki sem jo imel spravljeno pod posteljo, in o mislih, ki jih ima človek pred spanjem – bi jo vrgel na Berlin ali ne?

Majhna deklica je dvignila roko in vprašala:

»Ste jo vrgli?«

Rekel sem:

»Ne, ker sem presodil, da so tudi v Berlinu otroci, kot sva bila jaz in moj brat, in mame, kot je bila najina.«

Vse je bilo tiho.

Potem pa je mala deklica rekla:

»Hvala.«

Potem ko so umorili mamo, naju je teta pretihotapila na poljsko stran. Skrila sva se v podstrešni sobici pri poljski družini. Seveda sva nadaljevala z najinimi vojnimi igrkami. Sestavil sem pravila in bratu tudi kakšno primazal, kadar me je poskušal opetnajstiti. Kadar se je naveličal izgubljanja, je proti meni uporabil smrtonosno orožje. Razglasil je: »Ne

¹ *Páša* je praznik, ki ga Judi praznujejo konec marca ali v začetku aprila. Takrat se spominjajo biblijskega odhoda iz Egipta, kjer so trpeli v suženjstvu. Praznik *pashe* se začne na predvečer 15. dne meseca *nisana* po judovskem koledarju in traja osem dni. Praznovanje se začne s posebno večerjo, imenovano *seder*, ki je spomin na noč, ko je Bog udaril Egipčane z deseto nadlogo, judovskim družinam pa je prizanesel.

bom se igral s teboj!« Nobenega drugega soigralca nisem imel. Še ene zvijače se je poslužil. Začel je kričati. Poskušal sem ga utišati s prestrašenim glasnim šepetanjem: »Molči! Sosedje! Sosedje naju bodo slišali!« On pa se je umiril le, če sem se mu vdal. Tako je to šlo, vse dokler naju sosed z nasprotni strani ni izdal. Nenadoma sva zaslišala moškega, ki se je vzpenjal po stopnicah. Njegovi koraki so odzvanjali nepoznano, nikoli prej jih nisva slišala. Prišel je do najine sobe in potrkal po vratih z najinim skrivnim tolkalom. Odprl sem vrata. Vstopil je visok možki. Nosil je civilno obleko, oprijeto čepico, v rokah pa je držal sprehajalno palico. S štirimi dolgimi koraki je stopil skozi sobo in sedel na bratovo posteljo. Potem mu je začel zastavljati vprašanja. Imela sva pripravljeno zgodbo, toda brat ni spregovoril. Poskušal sem odgovarjati namesto njega, možakar pa je rekel:

»Če boš še govoril, jih boš dobil.«

Še naprej je spraševal brata:

»Zakaj sta tukaj? Zakaj nista v šoli?«

Brat je molčal. Spet sem skušal odgovoriti namesto njega, a sem dobil klofuto. Končno je možki obupal in se z vprašanji obrnil name. Oče je oficir v poljski vojski in je zajet v Rusiji, kar je bilo res, smo pa iz mesta Lvov. Mama je odšla v bolnico in naju so poslali k teti v Varšavo. Mama je zares šla v bolnico v varšavskem getu in tam so jo umorili.

»Kako pa sta potovala iz Lvova v Varšavo?«

»Z vlakom.«

»Kako pa sta s postaje prišla sem?«

»Z avtobusom.«

»Katero mesto je lepše, Varšava ali Lvov?«

»Prav gotovo Varšava,« sem se ujel v past, »ne Lvov.«

»V redu,« je dejal, »nehajta lagati. Ne bom vaju odpeljal.«

Takrat pa je brat končno odprl usta in vprašal: »Kaj? Ne boste naju odpeljali? Mar niste hudoben človek?«

Možakar se je zasmeljal, objel mojega brata in rekel:

»Ne, Gestapu bom povedal, da sta poljska otroka.« Pomolčal je in nato dodal: »Da, slab človek sem.«

Vstal je in odšel. Vprašal sem brata:

»Zakaj nisi govoril?«

»Pozabil sem.«

»Zaradi tebe sem jih dobil. Zato mi daj Robina Hooda!«

»Ne dam. Lahko bi ostal tiho. Sicer pa sem vedel, da se ne bo nič zgodilo.«

»Kako si pa vedel?«

»Sanjalo se mi je.«

»Kdaj se ti je sanjalo?«

»Sinoči.«

»Kaj se ti je sanjalo?«

»Da smo z mamo tekli po ulici. Sivi in rjavi sta nas lovila s puškami. (Bila sta gestapovska agenta v civilu, eden v sivi, drugi v rjavi obleki. Ujela sta nas, ko smo prvič ušli iz geta, in sta se pripravljala, da nas ustrelita, kar se je pojavil nemški oficir v uniformi. Prepovedal jim je streljanje in jima ukazal, naj nas odpeljeta na poljsko policijo.) Z njima in z mamo sva prišla v to sobo,« je nadaljeval brat, »in potem se je odprl strop in vstopil je Bog.«

»Bog?« sem se zasmeljal. »Kako pa je izgledal?«

»Gol, s svetlobo na obrazu, vse telo pa poraščeno.«

»Tako neumen si – Bog, gol in poraščen?«

»Kaj pa je narobe s tem? V zadnji knjigi, ki nama jo je prinesla gospa, so bili vsi bogovi goli.«

»Kaj pa dlake?«

»Zakaj naj bi si delal skrbi, ker ima toliko dlak? Saj je Bog!«

Sorodnik, ki je skrbel za naju na poljski strani, je poizvedel, kdo je bil tisti možki – narednik Žuk iz poljske tajne policije – in mu je poslal šopek cvetic. Toda kljub temu sva morala oditi.

Zdaj pa še nekaj o drugih knjigah, tistih za odrasle, na katere sem naletel

dvakrat. Prvo sem našel na tetini mizici, ko je ta še stanovala pri nas. Bilo je še pred getom. Knjiga je bila broširana. Slika na naslovnici je bila zelo obetavna: potapljači z maskami in v težkih oblačilih – dva moška in ženska – na morskem dnu ob nenavadnih jeklenih zapornicah in pod čolni, ki so se zasidrili nedaleč proč. Potapljači so porivali zaboje, prepolne zlatih palic. 'To zna biti nekaj drugega!' sem si mislil in knjigo skril v svojo posteljo.

Ponoči, ko je bratec zaspal, sem prižgal žepno svetilko in začel brati. Spominjam se, kako me začel prevevati občutek, kakor da se globlje in globlje pogrezam v zahrbtno močvirje. Ne zaradi poljubljanja, za to se res nisem menil. Tam je bilo več drugih reči, ki jih preprosto nisem mogel razumeti. Ne, kaj je mladi protagonist počel, ampak česa ni napravil! Preprosto ni mogel narediti ničesar, niti najenostavnejše stvari. Bilo je, kakor da bi ga nekdo začaral, kakor da bi imel mehke roke, kakor bi bil lutka, beden slabič, ne pa junak pustolovske povesti z dna morja. Sovražil sem ga! Mladenič je bil zaljubljen v dekle. Hotela je pobegniti z njim in imela sta kar nekaj priložnosti. Ampak mladenič je bil popolnoma neuporaben. Zelo sem si želel, da bi ga zadavil. Nikoli ne bom pozabil nezadovoljstva, jeze in razočaranja, ki so se kopičili v meni med branjem. Šlo mi je na jok. Bral sem in bral, pa se ni nič zgodilo. Zaman sem se tako navdušeno lotil te knjige. V nekem trenutku sem jo razjarjen pograbil in jo poskušal raztrgati. Spoznal sem, da je papir močnejši, kot bi si človek mislil. Ko daš več listov skupaj, jih na noben način ne moreš raztrgati. Začel sem trgati stran za stranjo, drugo za drugo ali po dve naenkrat. Pri tem me je zalotila mama, ko je potegnila odejo z mene. Bil sem kaznovan. Mama je kupila novo knjigo, da jo je dala teti. Jaz pa sem si mislil: 'Če so knjige za odrasle take, jih nikoli ne bom bral, nikoli!' Toda ta prisega ni vključevala pesniških knjig.

Drugo knjigo sem našel v zapuščenem stanovanju, ko sem iskal premog. Ležala je na mizi, tenka knjižica z živobarvnim portretom, risbo ženske. Izgledala je kot slikarije, ki jih vidiš na platnicah knjig o antičnem svetu. V eni roki je držala majhno dleto in v drugi tablice za pisanje. Na hitro sem pogledal. Pesmi. Vzel sem jih. Ko sem se vrnil v tovarno, je mama opazila knjigo in mi jo vzela.

»Kje si jo pa našel?«

Povedal sem ji.

To je grška pesnica Sapfo z Lesbosa. Lahko jo boš bral, ko boš starejši.«

Naslednji dan, ko je mama odšla na delo, sem odkril, kam je skrila knjigo, in jo začel prebirati. Pesmi so me ganile, napolnile so me z občutji, ki jih nisem mogel v celoti doumeti. Še huje: nisem mogel razumeti, za kaj gre. Besede sem kar dobro razumel, toda nisem mogel razbrati, kaj pomenijo posamezne vrstice, prav tiste, ki so mi povzročile nenavadna občutja. Na primer: »Njene gole noge strastno tipajo deblo, pokrito z grobo skorjo.« Navajam po spominu izpred več kot šestdesetih let.

Sicer pa enaka Sappfina podoba danes visi na moji steni.

Na koncu so vsi moji sorodniki, sosede in prijatelji izginili, jaz pa sem si za svojo rabo izmislil zgodbo, da se vojna, Nemci, geto, Poljaki in Judi vsi po vrsti sploh niso zgodili. To ni bila resničnost, ampak so bile sanje, ki sem jih sanjal. 'Sem sin kitajskega cesarja in moj oče cesar je ukazal, da mi posteljo postavijo na velik oder. Okrog mene je namestil dvajset modrih mandarinov.' Mislil sem, da se jim reče mandarin, ker je imel vsak izmed njih na vrhu klobuka pritrdjeno mandarino. 'Moj oče cesar jim je ukazal, naj me uspavajo in me zasanjajo v te sanje, da bom lepega dne, ko bom prevzel njegovo mesto na prestolu, vedel, kako so vojne grozovite in se ne bom spuščal vanje.' Ta zgodba je bila bratu zelo všeč. Kadarkoli se je kaj zgodilo, ko sva se

znašla v grozeči ali strašljivi situaciji, v kakšni nevarnosti, me je prosil, naj mu jo povem. Nisem mu mogel posredovati kratke različice, kot sem jo tukaj. Moral sem mu pripovedovati, v kakšna oblačila je bila zjutraj, opoldne in ponoči oblečena najina mati – cesarica, kakšen je bil očetov prestol, koliko služabnikov smo imeli, koliko vojakov, koliko palač. In ko sva bila v Bergen Belznu in sva bila lačna, sem mu moral pripovedovati, kaj smo jedli in kaj pili na vsaki izmed desetih poedin, s katerimi so nam preko dneva postregli služabniki. Izmed vsega sva najbolj pogrešala slaščice, zato v naši kitajski palači nismo pili čaja s sladkorjem, ampak sladkor s čajem.

Na koncu zgodbe, ki sem jo bil živel skozi šest let druge svetovne vojne, sem pripotoval, ko smo se izkrcali z ladje beguncev iz Evrope, v пристanišče Haifa v Palestini, Izraelu. Bil je september 1945. Prispela sva sama, moj bratec in jaz, z nama pa so prišli najini vojaki in generali. Skupine judovskih otrok iz različnih judovskih zavodov z vse Evrope so prišle dobro organizirane z učitelji in svetovalci. Midva nisva spadala v nobeno skupino. Po dveh tednih v prehodnem taborišču so organizatorji zbrali vse otroke in jih razvrstili pri vходу v veliko dvorano z mizami za vse različne stranke: leve, desne, svobodomiselne, religiozne, skrajne, itd. Vsak je moral že

pri vходу povedati ime stranke, ki ji je pripadal, in uslužbenec ga je usmeril k mizi, ki je pripadala vzgojnemu oddelku tistega gibanja. Vsi otroci so vedeli ime svoje stranke. Le midva ne. Ni nama bilo jasno niti, kaj je cionizem, kaj je država Izrael, zanesljivo pa nisva imela pojma, kateri stranki pripadava. Uslužbencu, ki je govoril poljsko, sem dejal:

»Dajte nama stranko. Katerokoli.«

Možak je rekel:

»Ne morem. Vse stranke hočejo otroke. Sam moraš izbrati.«

»Prav. Katere stranke pa imate?«

Drugo za drugo je našteval različne stranke. Imele so nenavadna, tuja imena v jeziku, ki ga nisem razumel. Nenadoma je rekel:

»Gordonija.«

S komolcem sem dregnil brata:

»Si slišal? General Gordon, iz *moje* vojske.«

Tako sva končala v internatu kibuca v Ermeku, ki je bil povezan z gordonijsko stranko.

Pred nekaj leti, ko sem obiskal London, sem se sprehajal ob Temzi in kar naenkrat opazil spomenik generalu Gordonu, junaku Kartuma. Slikal sem se z njim.

Avtor je to svojo avtobiografsko prozo prvič prebral na kongresu Reading Adventure v Jeruzalemu 12. februarja 2007
Iz angleščine jo je prevedel Miha Mohor